

„Ha csak élők léteznének ..., akkor a Föld teljes egészében lakhatatlan lenne.”¹ A halál utáni *továbbélés* lehetősége Marcel thanatológiai interszubjektivitásában

Összefoglalás: A cím meglehet – Gabriel Marcel ismerete nélkül – kissé csalóka, két szempontból is. Az idézetet olvasva homályos gondolat keringhet feltámadt zombikról, vagy bármi ehhez hasonlókról, ami a horror és a sci-fi birodalmában fellelhető, míg az alcím vallásos megközelítést sugall. Ám Marcel a halálról és a halál utáni fennmaradás lehetőségéről – kerülve mindenféle misztikus megközelítést – a *reflexió filozófusaként és drámaíróként*, nem pedig teológusként beszél. Akkor mégis miként lehetséges a halál utáni *továbbélés*? Miért lenne a Föld lakhatatlan, ha csak élők léteznének? A kérdésekre a válasz Marcel *thanatológiai interszubjektivitásában* keresendő, vagyis az olyan *őszinte, egymást gazdagító és elfogadó, szeretettel teli kapcsolatban*, amely képes a halál végérvényességét *gondolatilag széttörni*. Így lehetséges az, hogy a *szerető kötelék* a halál után is fennmaradjon, az *elhunyt és az élő továbbra is jelen legyen egymás számára*, aminek óriási ereje abban is megmutatkozik, hogy az életben maradt számára az élete – a halál, a gyász a sok fájdalom, félelem, keserűség, megpróbáltatás ellenére – *nem merevedik le, nem válik értéktelenné*.

Bevezető gondolatok

Gabriel Marcel gondolkodásának egész életútját áthatja a zárt, fix rendszerektől, a különböző izmusoktól való berzenkedés, a szisztematikaellenesség, olyannyira, hogy egy helyütt nyomatékosítja: tartózkodik bármiféle marcelianizmus kialakításától. (Marcel,1952) Ezt a viszonyulást tükrözi az is, hogy nincs egy nagy összegző, kiforrott írása, hanem folyton körülölel egy-egy gondolatot, problémát, amíg a lényeg fel nem tárul.² Marcel szerint ez

1 Gabriel Marcel: *Der Stache*. In.: *Schauspiele in drei Bänden. II.* Nürnberg, Glock und Lutz, 1962-1964. 217.o.

2 Gabriel Marcel (1889- 1973,Párizs) gondolkodásának középpontjában az interszubjektivitás áll, különös figyelmet szentelve a halál lehetőségének, ami képes lehet szétszakítani az interszubjektív viszonyt. A halálról való roppant kifinomult és gazdag írásainak egyik oka az lehet, hogy egészen kicsi volt (még a

olyan, mint „az adott témák lassú, megfontolt, elővigyázatos hangszerelése”, vagy akár Marcelt tanulmányozva az az érzése is lehet az olvasónak, mintha pár ezer darabból álló puzzle kirakására tenne kísérletet. (Marcel, 1952:297.o.)

Én most gondolatban egy olyan kisebb képet raknék ki, ami a *halál utáni továbblépés* lehetőségét ábrázolja. Úgy gondolom, e kép megtekintése és a benne való elmélyedés nemcsak azok számára lehet érdekes, akiknek már át kellett élnie azt, hogy milyen, amikor meghal egy szerettük, hanem azok számára is, akiknek valaha el kellett búcsúzniuk hosszabb időre (vagy örökre) egy közeli jó baráttól, családtagtól, bármely szeretett személytől. Valljuk be őszintén, előbb-utóbb mindkét sérülés előfordulhat. Ekkor gyakoriak az ezekhez hasonló, kétséget, félelmet magukban foglaló kérdések: „A halál olyasvalami, amivel minden teljesen véget ér?”, „Az elköltözéssel minden teljesen véget ér?”, „A halál képes megtörni egy szerető kapcsolatot?”, „Részese tud maradni az elhunyt az életben maradó életének?”, „És vajon fordítva lehetséges ez?”, „A távolság képes széttörni egy szerető kapcsolatot?”.

Ezekre a kérdésekre keresem a választ Marcel gondolkodásában úgy, hogy először a kirakósra a keretét alkotó elemeit raknám ki, ami Marcel interszubsztivitását jelentené. A keretet szemlélve ahhoz, hogy a belsejéhez, azaz a gyászhoz eljuthassunk, és ezzel teljes képet kaphassunk, szükséges a halált elgondoló darabokat is egymáshoz illeszteni

I. Együtt lenni a fényben, avagy a feltétel nélküli szerető kapcsolat

Gabriel Marcel *Gegenwart und Unsterblichkeit* című írásában olvasható az interszubsztivitásról egy gondolat: az *interszubsztivitás* nem más, mint *együtt lenni* a fényben, olyan fényben, amelyhez nem társul árnyék. (Marcel, 1961) Ami ebből kikövetkeztethető – Marcel olvasása nélkül is – az, hogy valamiféle kölcsönös viszonyt ért Marcel interszubsztivitáson, mégpedig olyan kölcsönösséget, ami mentes mindenféle önös érdektől, számítástól, zárkózottságtól, vagy akár megfelelési kényszertől, ami árnyékként borulhatna két személy kapcsolatára. Ahhoz, hogy pontosan megértsük hogyan is képzelet el Marcel, érdemes az általa használt főbb terminusok –

így például *misztérium-probléma*, *létezés - bírás*, *remény - kétségbeesés*, *nyitottság - zárkózottság*, *rendelkezésre állás - rendelkezésre nem állás*, *teremtő hűség - állhatatosság* és

negyedik évébe sem lépett), amikor édesanyja meghalt, a másik pedig, hogy a háború éveiben a Vöröskeresztnél önkéntesként irodai munkát végzett (neki kellett a sebesültekkel és eltűntekkel kapcsolatos papírmunkát elvégeznie, számon tartani őket, és a hozzátartozókat is neki kellett felvilágosítania). Az önéletrajzát nem részletezném (a Sorbonne-on végezte az egyetemi tanulmányait, tanított, 1929-ben katolikus hitre tért, de ez nem befolyásolta filozófiai gondolkodását), mivel maga Marcel nem helyeselte, hogy egy ember életére úgy tekintünk mintha az csupán adatok összessége lenne.

árulás, felajánlkozó szeretet - birtokló szeretet – kissé részletesebb ismertetése.

Szeretném kihangsúlyozni a *közvetlen gondolkodás* kiemelt szerepét, e nélkül – úgy vélem – nem lehet maradéktalan képet alkotnunk Marcel munkásságáról. Mit ért Marcel *közvetlen gondolkodáson*? Nem egy közvetlenül egyértelmű, eleve felállított gondolkodást, aminek megértés nélkül átadja magát az ember, hanem a *konkrét, személyes* értelemben vett gondolkodást. (Marcel, 1952) Vagyis, ha az ember a saját életéről úgy gondolkodik, mint valamely tudományról, akkor Marcel szerint számára nem tudatos, szándékolt a léte, hanem csupán adatok összessége (például , valakinek a fia született, itt és itt dolgozik... stb.). Azonban van, akinek ez nem kielégítő, és felteszi a saját személyére vonatkozó kérdést: „ki vagyok én valójában?”. „Ha kimondom, hogy »én egzisztálok«, akkor nem egyedül magam számára vagyok, hanem láthatóvá válok, megjelenek... felismerem magam”. (Marcel, 1952:121-123.o., 130.o.) Azt láthatjuk, hogy egyfelől a létezés emberi elsajátíthatósága az egyéni szubjektivitáshoz kötődik, másfelől az ember csak akkor képes létezni, ha kapcsolatba tud lépni egy másik emberrel. A Másikkal való kapcsolatbalépés mindig szituatív, folyamatos aktivitást igényel (például egy barátság esetében nem elegendő a barátság megkötetése, hanem annak folyamatos táplálására, életben tartására is szükség van), amelyben mindkét fél meg meri mutatni magát, az „én Én lesz”, valamint képes lesz a *misztériumot* felismerni. (Marcel, 1964a:126.o.)

A *misztérium* – a *problémával* együtt – központi helyet foglal el Marcel dualista gondolkodásában. A *misztérium* és *probléma* szoros kapcsolatát és egyben különbözőségét jól érzékelteti a *misztérium* következő rövid jellemzése: „A misztérium felismerhető [feltétele a közvetlen gondolkodás], elismerhető és félre is lehet ismerni, sőt tagadni is lehet”, ezért „a titoktól a méltósága bármikor megfosztható és problémává tehető.” (Marcel, 1952:282-283.o.) *Probléma* mindaz, amire az ember ráakad, ami elzárja az útját és egyszersmind a maga teljességében van előtte (szubjektum és objektum szembenállása). A *probléma* elvezet a technikának való kiszolgáltatottsághoz, és a tőle való függéshez. (Marcel, 1952)³ A technika uralta világ „tömve van problémákkal...áthatja az akarat, hogy ne hagyjon semmiféle teret a

3 Pontosabban a technika lehet jó is, viszonyulás kérdése: „abban a mértékben, amelyben a technika teremtés vagy teremtést foglal magában, semmiféleképpen sem visszafejlődés, a degradáció attól a pillanattól kezdődik, amikor a technika önmagát utánozza, magának él.” (Marcel, 1992:289-291.o.304.o.) *Technika és bűn* című tanulmányában olvasható azon észrevétele, miszerint „a technika szélsőséges fejlődése egy szinte teljesen mesterséges felépítményt igyekszik az élet fölé helyezni, s bizonyos értelemben az életet vele helyettesíteni azzá a környezeté válik az emberek számára, amelyet úgy látszik , már nem nélkülözhetnek.” Ennek markáns jelentősége akkor kerül előtérbe, ha figyelembe vesszük azt, hogy „ az emberi élet, bármilyenek is az alapok , melyeken nyugszik, úgy jelenik meg, mint ami valamiképpen függ attól a módtól ,ahogy önmagát megérti ... az is egyre világosabban látszik, hogy saját technikája termékeinek mintájára értve meg önmagát, az ember végtelenül lealacsonyítja magát.” (Marcel, 2004:76.o. 79.o.)

misztériumnak. ... Egy ilyen világban az ontológiai igény, a létigény pontosan abban a mértékben gyöngül meg egyrészt, amelyben a személyiség részekre darabolódik, másrészt amilyen mértékben a teljesen természetes kategóriája győzedelmeskedik és következésképpen elhal az, amit talán rácsodálkozási képességnek kellene nevezni." (Marcel, 1992:291-292.o.) Elismerem, hogy a *rácsodálkozási képesség* jelentősége most még nem domborodik ki, és meglehet kissé homályos is, de ígérem a halálhoz való viszonyulás kapcsán tisztán körvonalazódik majd.

Felmerülhet az a kérdés, hogy miért foglalkoztatja Marcelt a *probléma* és a *technika* kérdése? A válasz: az egyén önmaga köré szerveződésének (és így a teljes vagy részleges *elidegenülésének*) gyökere a *probléma*, a *technika* és a *bírás*. Az alábbiakban erről szólnék pár szót, majd ennek meghaladását részletezném, ami átvezet minket a *metaproblematika*, a *metatechnika* területére, ahol az egyén képes *gazdagodni a szeretett Másikkal együtt alkotva*.

A *birtoklás* (ahogyan a *probléma* is) kívülről jön: „amit birtoklok, tulajdonlok, az bizonyos értelemben egy rész belőlem [„amennyire függök tőle, úgy élem meg, mint a saját testem érzékelhető kiegészítését, vagy toldalékát”], és ez tükröződik a fájdalommban, amit akkor érzek, ha megfosztják tőlem.”(Marcel, 1961:291.o.,uő. 1952:139-140. o.) Az idézetből jól kiolvasható „egy sajátos én-pólus kialakulása, mellyel mint szubjektummal szemben objektumként tételeződik egy tárgyi-dologi világ.” (Csejtej, 2002:332.o.) A Másikhoz való viszonyulása tehát a *megfogás*, *megragadás* (nem pedig a *befogadás*, *jelenlét*), amivel Marcel szerint nemcsak a *birtoklás* büntetettét követi el, hanem azt is, hogy *elidegeníti magát* abban a mértékben, amennyiben a valóságot dologként kezeli. Az *elidegenítés* a modern ember tipikus jellemvonása, az ilyen embernél hiányzik a lét érzéke (vagy legalábbis a felfedezése), és „úgy igyekszik feltűnni önmaga előtt és feltűnni mások előtt is, mint egyszerű funkcióköteg.” (Marcel, 1992:289.o.) Marcel ezt olyannyira komolyan gondolja, hogy egy helyen megjegyzi: ez nem más, mint az emberi létező lefokozása, a méltóságától való megfosztása. Ennek oka az, hogy az elidegenült ember nem képes a tulajdonképpeni lényegét megvalósítani, vagyis a szituációban nem képes valós kapcsolatba kerülni a Másikkal, újra Én lenni. (Érdeemes megjegyezni, hogy ez nem egy egyszer beállt és utána megváltoztathatatlan állapot, mint ahogy bármely jó kapcsolat fennmaradása sem feltétlenül örökké élő, ahogy arra korábban próbáltam utalni.)

A birtokló viszonyulás ellentéte a *létezés*, a *jelen levő* ember magában foglal egy homályos tapasztalatot, ami az *egzisztálás* érzése, így képes kapcsolatba lépni a Másikkal, egymás számára látható és érezhető lenni. Vagyis a Másik nem egy statisztikai elem, egy

tárgy, hanem egy személy, *jelenlét*, akivel Mi-t (*együttet*) alkotnak.(Marcel, 1952) Ahhoz, hogy az egyén önmagát megismerje, megteremtse, szükséges a Másikat is személynek elismernie, az ő egyediségében és sajátosságaival együtt, de ez nem jelenti azt, hogy a saját lényét, belső nézőpontját el kellene odáznia, sőt. (Marcel, 1961)

A remény nem azonos az optimizmussal, sem Isten tanácsaival, sem a *kívánsággal*, *vágygal*. Ez utóbbi a *birtokló* ember sajátja, aki *egocentrikus*, a Másikban csak egy olyan valakit lát, aki valamilyen szolgálatot tesz neki. A *remény* nem *egocentrikus*, nem egy akart állapot, hanem egy *prófétikus bizonyosság*, a lét bizonyossága.(Marcel, 1961) Mit jelent ez? „A reménykedés annak állításában áll, hogy van a létben mindazon túl, ami adva van, mindazon túl, ami leltár anyaga lehet vagy alapul szolgálhat hozzávetőleges számításnak, egy titokzatos principium, amely a cinkosom, amely feltétlenül azt akarja, amit én akarok, legalábbis ha az, amit akarok csakugyan megérdemli, hogy akarják és valóban egész énemmel akarom...Nem kívánom: állítom; ez az, amit az igazi reménykedés profétikus rezonanciájának neveznénk.”(Marcel, 1992:300-301.o.) Ez az állítás egy aktivitás, tett (adott esetben transzcendáló), egy közösség, *együtt* tartozik hozzá.

A *reménykedés* korrelatív párja a *kétségbeesés*, *aggódás*, ami az *egoista*, *önszerető* (*élő zárkózottság*) viszonyulás jellemzője (nem pedig a *szeretet*, ami a *reménykedés* alapja). Az a világ, amiben az *egoista* él, számára nyugtalanító, aggasztó, mivel egyrészt magát úgy határozza meg, mint mindazok összességét amit birtokol, másrészt arra a következtetésre jut, hogy nem képes magáról olyan megállapítást tenni, ami autentikusan ő maga lenne, nem képes megtartani magát.(Marcel, 1964a) „A kétségbeesés gyökerénél ezt az állítást vélem találni: nincs semmi a valóságban, ami megengedné nekem, hogy hitelt nyújtsak neki, nincs semmilyen garancia.” (Marcel, 1992:300.o.)

A *reménnyel* és a *kétségbeeséssel* rokon, és ugyancsak rendkívül fontos fogalom pár a *rendelkezésre állás* (diszponibilitás) és a *rendelkezésre nem állás* (indiszponibilitás). A *rendelkezésre állást* nem úgy kell elképzelni Marcel szerint, mint egy üres, rendelkezésre álló szobát, hanem inkább mint képességet arra, hogy az ember átadja magát a Másiknak egy *találkozáson* keresztül. Ez az átadás egy *hívásra*, felkérésre való válaszolás, amiben a két ember között teremtő *kötélék* szövődik, amely *kötélék* kötelez (*teremtő hűség*) és gazdagít. A *rendelkezésre álló* lény az előbbiekből kiolvashatóan nem foglalkozhat csak magával, nem temetheti bele magát önnön magába, *nyitottnak* kell lennie a Másik felé. (Marcel, 1949) Ehhez szükséges az a felismerés, hogy önmagát és másokat ne csak eszköznek, szerkezetnek tekintse, ne idegenedjen el magától, ne veszítse el az őt megillető méltóságát.

A *rendelkezésre nem álló* csak magával foglalkozik, *magába zárkózik*. „Alapjában

véve ez olyan, mintha mindegyikünk egyre keményebb csigaházat vonna maga köré, mely börtönbe zárja őt; s ez a meszesedési folyamat azoknak a kategóriáknak a keményedéséhez kötődik, amelyekkel a világot magunknak elképzeljük és értékeljük. ... Indiszponibilisnak lenni azt jelenti, hogy az ember nem csupán el van foglalva valamilyen módon önmagával, hanem a terhére is van önmagának.”, eltávolodik önmagától (nem képes magát a Másikkal való kapcsolat során megismerni). (Marcel, 1992:308-309.o.).

A két viszonyulás közti hatalmas különbség érzékeltetésére idéznék egy hétköznapi tapasztalatot:

„egészen erős érzés az, hogy valaki, aki ugyanabban a szobában van velünk a legközelebbi közelségben, akit látunk és hallunk, és akit a lehető legjobb bizonyítékként meg is tudunk érinteni, mégis jelen, tőlünk végtelenül eltávolodik mint szeretett ember, mérföldekre messze van...Mit értek azon a jelenlétben, ami a szobában levő másiktól hiányzik? Nem azt, hogy vele ne tudnék kapcsolatot kialakítani. Ő se nem süket, se nem vak és nem is együgyű. A hozzám való viszonyulása egy durva anyagi kapcsolat biztosít, ami teljesen hasonló azzal, ami az adó és a befogadó között lehetséges. Ám hiányzik a lényeg. Ezt úgy lehet megfogalmazni: ez egy kapcsolat összetartozás, egyesülés nélkül, és épp ezért lényegtelen kapcsolat [a *Gegenwart und Unsterblichkeit* című írásában Marcel ezt úgy fogalmazza meg, hogy ebben az esetben kommunikáció nélküli kommunikációról beszélhetünk, ami pedig valótlan kommunikáció]. A másik kétségtelenül meghallja a szavakat, amiket mondok, de engem magamat nem hall meg. Ráadásul az a kínos benyomásom van, hogy a szavaim, amiként ő azt visszaadja nekem, ahogy tükröződnek benne, felismerhetetlenek. ... a másik bizonyos tekintetben elidegenít magamtól, nem vagyok valós magam, ha vele vagyok. “(Marcel, 1952:273-274.o., uő.1961:295-296.o.)

A *jelenlét hiánya* az idézetből kiolvashatóan nem a külső megjelenés hiánya, hanem annak szituatív érzése, hogy a Másik nincs velem. A Másik *jelenlétének hiánya* nem feltétlenül egyértelmű, lehetséges, hogy amíg nem történik valami nagy baj, amelyben szükségünk lenne egy valóban (*heterocentrikusan*) szerető emberre, addig azt hisszük az *állhatatos, rendelkezésre nem álló* Másikra, hogy *hűséges, rendelkezésre álló a jelenléte*. Az *állhatatosság* a „hűség racionális támasza”, egy bizonyos álláspont mellett való kitartás (egyfajta mozdulatlanosság), amiben a viszonyulás a következő, „nem vagyok jelen a másik ember számára, még pontosabban: a te számodra.”, viszont „a magam irányában, a magam számára, a magam szándéka szerint állhatatos vagyok” (Marcel, 2007:131-132.o.).

A *hűség* ezzel szemben nem valami mozdulatlan, és nem is valami akart, hanem aktivitást foglal magában, és spontenitás, kölcsönös *jelenlét* jellemzi. Hogyan lehetséges ez?

Marcel válasza a következő: „a jelenlét valóság, bizonyos fluidum s tőlünk az függ, hogy áthatolhat-e rajtunk ez a fluidum [ez egy aktivitás, amennyiben megőrzi ezt az állapotot, elkötelezi magát a másik mellett] vagy sem, s nem az, őszintén szólva, hogy előidézzük [ezért írtam fentebb, hogy nem valami akart a hűség]. A teremtő hűség az áthatolhatósági állapotban való aktív tartózkodásban áll; s egyfajta titokzatos cserét látunk megvalósulni itt a szabad aktus és az átadás között mellyel válaszolunk neki.” (Marcel, 1992. 306.o.) A *teremtő hűségnél* tehát a hívásra válaszolva egybeolvadás, majd valamilyen szintű leválás figyelhető meg, de hangsúlyozandó, hogy a leválás nem jelenti azt, hogy a két jelenlét közti törékeny, sérülékeny kötelék megszűnne, a *hűség* állandó megújulás, belső növekedés, amelyben egymást kölcsönösen újra és újra megerősítik (itt nyeri el értelmét a teremtés elnevezés). A *teremtő hűségben* benne foglaltatik a *prófétikus bizonyosság*: „akármilyenné változom, a szemem előtt van mindig a te és én, az hogy mi együtt maradunk”. (Marcel, 1952. 474.o.)

Az *önmagunkra reflektálás* központi szerepet tölt be Marcel gondolkodásában, és ez nincs másként a *hűség* vonatkozásában sem. A *Homo Viator* című írásában jegyzi meg, hogy ha az ember teljesen őszinte akar lenni, akkor szükséges sűrűn megkérdezni önmagától, hogy „a hűség vajon még mindig megfelel-e annak, amit gondolok?”, ami azért fontos, mert „elképzeltető, hogy kénytelen leszek beismerni: nem a teremtményhez voltam hű a maga valóságában, hanem ahhoz az eszméhez, amelyet róla alkottam, és amelyet a tapasztalat meghazudtolt.” (Marcel, 2007:146.o.) Ez pedig azért fontos, mert „a hűség az elvhez mint elvhez bálványimádás: ha továbbra is hozzá igazítom magatartásomat, akkor alapjában véve magamat – magamat mint jelenvalólétet – árulom el.” (Marcel, 1992. 305.o.) Előrebocsátom, hogy ennek különös szerepe lesz a gyászról szóló gondolatok megértésénél.

Az, hogy valaki *rendelkezésre álló* vagy sem, mindig egy *találkozás, választás* kérdése, annak függvénye, hogy a *szeretet* jelen van vagy sem. A *szeretet* képes arra, hogy az egyik ember a másik számára ne objektum legyen, az emberi viszonyok ne váljanak dologiassá, így a meszes csigaház is széttörhető. Az a *szeretet* képes minderre, amelyik odaadó, felajánlkozó, *heterocentrikus*, az a *szeretet* nem, amelyik birtokló, önszerető, *autocentrikus*. (Marcel, 1961.)

Összefoglalva az eddig leírtakat: bepillantást nyerhettünk Marcel igen sokrétű *interszubjektivitás* felfogásába, amelynek főbb elemei a *misztériumot* felismerő és elismerő ember, a *létezés*, a *remény*, a *rendelkezésre állás*, a *nyitottság* és a *heterocentrikus szeretet*. Fontos megismételni, hogy az interszubjektív kapcsolat felismerhető, megismerhető, viszont nem lehetséges sem kikényszeríteni, sem meghatározni annak konkrét milyenségét: „az interszubjektivitás nyitottság a másik felé; állandóan fenyegetett nyitottság, mert az én minden pillanatban becsukódhat, betömheti ezt a nyitottságot, és így önmaga foglya lesz és a másikat

csak önmagához való viszonyában veszi tekintetbe." (Szabó, 1988:99.o.) Így a *probléma* és a *bírás* a *technika* világába süllyed, amit a *kétségbeesés* és a *rendelkezésre nem állás* jellemez, valamint hiányzik belőle a *gazdagító szeretet*.

II. A halál a jelenlét próbája, avagy „bajban ismerszik meg az igaz barát”

„Bajban ismerszik meg az igaz barát.” És mi lehetne nagyobb baj a halál közelgő lehetőségénél vagy épp bekövetkezténél? A halál nemcsak felfedi a kapcsolatok valódi mivoltát, minőségét, hanem kíméletlenül próbára is teszi azokat, megerősítheti két ember között a köteléket, de szét is szakíthatja.

A halál bekövetkezte minden ember számára bizonyos, ám a halálhoz való viszonyulásban vannak különbségek. Marcel szerint a *halál* felfogható *titokként*, *rejtélyként* (*létezés halál*) és *objektív*, *végleges* eseményként (*bíráshalál*) is, mivel „a halál azonos azzal, amit [az adott személynek] jelent”. (Marcel, 1992:306.o.)

Marcel úgy véli: a halál véglegessége aköré a látszat köré szerveződik, hogy a halál hatalom, erő a megsemmisítéshez, pedig valós hatalma (ami a *halál ontológiai ellensúlyát* jelenti) csak a *pozitív szabadságnak* (*szeretetnek*) van, a halálnak csak akkor lehet, ha a pozitív szabadságot elárulva a halál hatalmát ismeri el valaki. Pontosítanám a leírtakat: Marcel nem a halál bekövetkezését tagadja, nem azt állítja, hogy bizonyos viszonyulással az ember fizikai mivoltában örökké élhet (!), hanem azt, hogy – Csejtei Dezső bámulatosan tiszta megfogalmazásában – „tárgyi - biológiai vonatkozásban, ha objektumnak tekintjük, a halál valóban legyőzhetetlen; az ember azonban épp abban *több* a halálnál, s ily módon *szabad*, hogy képes *nem-tárgyi* módon is viszonyulni hozzá.” (Csejtei, 2002:343.o.)⁴

A halál lehetséges „ellenszere” a szeretet, ezért is mondja Marcel, hogy valósabb, mélyebb megdöbbenést, fájdalmat kelt a *szeretett személy eltűnése*, mint a saját „halnom kellésének” tudása. A Másikhoz való – korábbi és pillanatny – viszonyulást tükrözi az, hogy

4 Marcel erőteljes kritikát alkalmaz korára (ami véleményem szerint korunkra is jellemző), amire az elgépiesedés rohamos fejlődése, eluralkodása jellemző, és így a szabadság helye egyre inkább szűkül, a *halál elgépiesítése* pedig egyre inkább nő. Az elgépiesítés és a halál között a párhuzam a következő: *az emberek mechanikus funkcionálása ugyanúgy mulandó mint a gépeké, a halál olyan mint a gépezetek lekapcsolása, amikor használhatatlanná válnak.*

az életben maradott úgy érzi, hogy az illetőt *elveszíti*, az adott ember *semmivé lesz*, ami mögött a *birtokló* hozzáállás bújik meg (mivel „csak azt lehet elveszíteni, akit birtokoltak... ami nem tartozik hozzám, azt nem tudom elveszíteni”). Vagy továbbra is *hű* a kapcsolatukhoz (hiszen a *hűség képes a jelenléte meghosszabbítani*), és a *prófétikus bizonyosságot* életben tartja, amivel azt mondja, hogy „Te nem tűnhet el úgy, mint egy felhő, ennek felvetése, felmerülése is árusítás lenne.”, mivel „egy lény halálába beleegyezni bizonyos módon azt jelenti, hogy kiszolgáltatjuk, kiadjuk a halálnak.” (Marcel, 1964a:75-77.o., uő. 1961:104-105.o.) Az előbbi a Másik mint *dolog közelgő halálánál* – a saját eljövendő vesztesége feletti fájdalmat érez, *szened magáért* magában, azért, mert a Másik, „amit” birtokol, el fog tűnni, míg az utóbbi esetben a fájdalom érzése, a *szenedés* a Másik féltésére, és egyben az *együtt sérülésére* irányul.

A halálhoz való viszonyulás tehát meghatározza a haldoklóhoz való viszonyulást is: azt, hogy a haldokló számára a hátralévő idő *fájdalommal telten, keserűen, kétségbeesetten* telik el vagy *értékes felkészülésként a halál elfogadására az őt halálba kísérő támogatásával*. Részletesebben a második eshetőséget ismertetném, mivel e kapcsán bomlik majd ki az, hogy mit is tartalmaz a *jelenlét próbája*, pontosabban a haldokló és a szeretett Másik *közösségének a próbatétele*.⁵

Marcel – ha nem is olyan kidolgozottan, mint E. Kübler-Ross –, szintén utal a gyógyíthatatlan, súlyos betegség során megfigyelhető folyamatszerűsége, és szerinte is az első fázist az ellenállás, védekezés jellemzi, ami az idő előrehaladtával enyhülhet (ez nem azonos a teljes feladással, a *teljes feladás árusításhoz* vezet).⁶ (Kübler- Ross, 1988) A folyamat megélése azért fontos Marcel szerint, mert „világos, hogy amennyiben egy beteg ragaszkodik ahhoz a gondolathoz, hogy ő egy bizonyos határidő letelte után egészséges lesz, fennáll a

5 Az első eshetőségnél *nem* beszélhetünk *kölcsönös jelenlétről*, így annak próbájáról sem. A felek *nem* képesek *rendelkezésre állni* egymás számára, az *állhatatos* hozzátartozó a *halálhoz* olyan *problémaként* viszonyul, amelynek *rettenetes, félelmetes és kétségbeesítő* mivolta a *véglegességében* rejlik. A halál mint probléma megoldhatatlannak bizonyul még az orvostudomány birtokolta technika segítségével is, ezért a halál *szorongással* tölti el a hozzátartozót, aki inkább *megtagadja* a végességgel való szembenézést, a haldokló elkísérését. A tagadás következménye, hogy a *hozzátartozó nem képes a haldoklóval lenni* (*hívását elfogadni*), nem képes elfogadni annak testi és lelki változásait, csak azt látja, hogy a haldokló korábbi funkciói gyengülnek, ezért inkább kerüli a vele töltött időt, eltávolodik a haldoklótól. A halál ellen úgy védekezik a hozzátartozó, hogy a *haldoklóra meghibásodott dologként* tekint (akit így *elidegenít saját magától*), akire rákényszeríti az érzelmkifejezés kontrollját. Így a *haldokló félelmeivel, kételyeivel magára maradva nagy valószínűséggel nem képes a halálát* (*bírálhalál*) *sem elfogadni, sem abba belenyugodni, a haldoklás ideje szörnyű, bizonytalan várakozás, ami akár a szégyenkezés érzésétől sem mentes. A bírálhalál tragikum a végérvényesség, a gyógyíthatatlan beteg meghal és többé nem lehet jelen. A halál ténnyé válik, a meghalás nem lehet felkavaró esemény, elhal a rácsodálkozás képessége, mindez az élet sorvadásához vezet.* (Marcel, 1974)

6 Tudomásom szerint G. Marcel és E. Kübler-Ross nem ismerték egymás munkásságát, mégis úgy gondolom, hogy érdekes és egyben segítő lehet Marcel kissé szerteágazó gondolatait összefogni Elisabeth Kübler- Ross által megfigyelt haldoklás stádiumai mentén.

kétségbeesés veszélye akkor, ha ez mégsem így lesz.” (Marcel, 1949:55.o.) A beteg és az őt kísérő hozzátartozó, egészségügyi dolgozó lehetősége a remény fenntartása. A remény itt a meghaladás metódusaként jelenik meg, ami egyrészt a betegség előtti elképzeléseken való felülemelkedést jelenti, másrészt a beteg felfedezheti, hogy a kezdeti gyógyulás (egészség) és tisztaság, üdvösség azonosításán túl („Ha nem vagyok, leszek egészséges, akkor számomra minden elveszett.”) mégis minden elveszve. (Marcel, 1949:55.o.)

A kezdeti elutasítói stádium feloldásához szükséges Marcel és Kübler-Ross szerint is a gyógyíthatatlansággal, a halál bekövetkeztével való *szembenézés* (jóllehet ez általában ekkor még csak részleges), annak tagadása helyett. Miért? Mert „a puszta tény, hogy egy helyzettel szembenézünk [vagyis értékeljük is] ahelyett, hogy egyszerűen elszenvednénk – vagyis, hogy lényegében véletlenszerűen fognánk fel –, máris magában foglal egyfajta benső készültséget, amely azután a szembeszállás cselekedetébe torkollik.” (Marcel, 2007:83.o.) A véglegességgel való szembenézés folyamat, amihez végig szükséges az, hogy a *haldokló hívását meghallja* az, akit felszólít (a Másik lehet családtag, barát, de akár ápoló is), és válaszként *rendelkezésre álljon számára, vele legyen*. A haldoklás során való *együttlétben* van igazán szükség az *interszubbektivitásban* bennefoglalt *árnyék nélküli fényben állásra*, vagyis arra, hogy maradéktalanul *nyitottak legyenek* egymás számára, elfogadják egymást hibáikkal, gyengeségeikkel együtt, sebezhetővé merjék magukat tenni.

A közelgő vég kezdeti elfogadása gyakran a haldokló heves, dühös, haragos kifakadásaiban nyilvánul meg, amely harag enyhül, ha a haldokló azt érzi, hogy a Másik *hű* a kapcsolatukhoz (ne felejtsük: a *hűség megtartása együttes, folytonos, aktív munka*), azaz kötelességének vallja azt, hogy nem hagyja el őt, és azt, hogy a *halálát elutasítja*, ami mondhatni védőgát abban, hogy ő véglegesen megszűnjön. A szeretett Másik halálának elutasítása nem a biológiai értelemben vett eljövendő halálának az el nem fogadása, hanem azé, hogy a halállal teljesen megszakadjon a kapcsolatuk. A *hűség* csak valódi szerető kapcsolatban lehetséges, ami egyfajta *egység*, mivel „a szeretetben látjuk leginkább eltűnni a határt a bennem és az előttem között.” (Marcel, 1992:296.o.) Emiatt pedig a halál a hozzátartozót is ugyanúgy érinti (*a létezés-halál: interszubbektív, osztott halál*), ennek köszönhetően a haldokló nem marad egyedül, van lehetőségük arra, hogy együtt töltsék a hátralevő időt, és a szeretett lény fennmaradása halála után is lehetséges (erről bővebben a *teremtő hűség* és a gyász kapcsán lesz szó).

A hozzátartozónak ebben az időszakban különösen *türelmesnek* kell lennie, ami azt jelenti, hogy *nem szabad a haldoklót dologként* (például ideiglenesen funkciójából kiesett valamiként) kezelnie, *bízni, reménykednie* kell abban, hogy a *haldokló fejlődik* (ez a *remény*

cseppfolyósító ereje). (Marcel, 1949:45.48.o.) Davy hangsúlyozza, hogy a *türelem, remény* ellentmond annak a kísértésnek, hogy a Másikat lealacsonyítsa, megalázza és kétségbeesésbe nyomja azzal, hogy a Másik fejlődését siettetni, helyette a türelem *nyitott és megértő, gyengéd*. (Davy, 1964) A türelem, bizakodás, reménykedés a haldoklóban azt az érzést kelti, hogy gyengébben, elesettebben, esetleg csúnyábban, a hétköznapi feladatait ellátni nem képesen (bárminek a hiányával, ami egészségesen jellemezte) is szeretik, és *nem funkciójából kiesett, használhatatlan, félretolt, eldugott* valamiként viszonyulnak hozzá. A haldokló valóban fejlődhet, nőhet, gazdagodhat (és így a kísérő is gyarapodhat); olyan tudásra tehet szert, amit csak ő tapasztalhat, csak ő adhat át, és ez nem a halál, hanem az élet, valamint az élet utolsó szakaszában felmerülő haldoklás méltóságteljessé tevésének tanítása (ami csillapíthatja az életben maradtak haláltól való félelmét).

Az alkudozás stádiuma az, amikor a haldokló utoljára próbálja elhessegetni a halált, a halál idejét későbbre akarja kitűzni, ám – ahogy Kübler- Ross megjegyzi *A halál és a hozzá vezető út* című írásában –, gyakori a kitűzött időpont letelte utáni életben maradás vágya is. (Kübler- Ross, 1988) Ahhoz, hogy a haldokló el tudja fogadni halálát, éreznie kell a *teremtő hűségét, a prófétikus bizonyosságot* a szerettétől. Miért ilyen fontos a *teremtő hűség*? Azért, mert a *hűség* képes a *az időt mint fogságot áttörni, legyőzni*, míg a *kétségbeesés az időbe zárkózottságra való ráeszmélés*. (Marcel, 1949) *Az idő fogságának áttörése egyben a halál véglegességének a széttörését is jelenti, és ebben rejlik a hűség és a szeretet roppant ereje. A kölcsönös jelenlét* tehát Marcelnél nem csupán a jelenben való „elköteleződés”, hanem *átkarolja a múltat és a jövőt is*, amivel biztosítja, hogy a partnerek tartják magukat ahhoz, amilyenek voltak, és azt is, hogy olyanok lesznek (*továbbélés*), amilyenek eddig voltak, ami mind a haldoklónak mind az életben maradó hozzátartozónak segítség lehet a halál elfogadásában.

A teljes belenyugvást megelőző állapot a depresszióé. A *türelem és a rendelkezésre állás* kiemelkedően fontos ekkor, hiszen a csendet igénylő haldoklónál is jelen lehet a Másik, mivel „A jelenlét olyasmi, ami közvetlenül és cáfolhatatlanul nyilvánul meg egy tekintetben, egy mosolyban, egy hangsúlyban, egy kézszorításban.” (Marcel, 1992:307.o.) A csendes depressziót felválthatja az elhatalmasodó vágy a cenzúrázatlan önvallomásokra (mintegy megtisztulás céljából), melyekhez fontos a *meghitt viszony*. Az őszinteség lehetősége az *interszubsztivitásnak* köszönhető, például a hibák belátása és felvállalása nem könnyű, és ha nincs kölcsönös jelenlét, akkor nem is lehetséges, mivel a haldokló érzi, hogy valamilyen szerepet vár el tőle a vele szemben álló ember, és ha ennek meg akar felelni, akkor

alkalmazkodni kényszerül.⁷

A leltárkészítés oka az lehet, hogy a halál az „egzisztencia tükre”. (Csejte, 2002:344.o.) Az elmúlás reflektálásra kényszeríti mind a haldoklót, mind az őt szerető lényt, mivel az ő *együttlétüket érinti*. A haldokló a *rendelkezésre álló* Másikkal értékeli életét (amire a Másik hatott és hat, és természetesen ez fordítva is igaz), és egyúttal felhívja a Másik figyelmét, hogy ő is tegye azt meg, „Figyelmeztet az elmúlásra, a hiábavaló tettekre, mulasztásokra, az élet értelmetlenségére és értelmére”, arra, hogy az élet ne egy életen át való átsiklás legyen (*bíráslétezés*). (Polcz, 1985:312.o.) A hozzátartozó rengeteget gazdagodhat, ha komolyan veszi ezt a felhívást, ezt az *élet éléséről való tanítást*.

Az utolsó stádium a belenyugvásé, ilyenkor leírhatatlanul fontos a *szerető jelenlét*, a *teremtő hűség* érzése, mert ha a haldokló tudja, hogy az őt szerető személy által tovább élhet, akkor azt gondolhatja, mondhatja, hogy „egyre világosabban látom, hogy az elvesztés szónak nincs értelme”. (Marcel, 1961:95.o.)

Összefoglalva: a *jelenlét próbatétele* azt jelenti, hogy a haldoklás, halál keltette félelemmel (mi lesz a Másikkal nélkülem), a sok változással (például a haldokló testi gyengülése, a haldokló és hozzátartozó növekvő lelki érzékenysége, vagy a hétköznapi addigi menetének felborulása) hogyan tud megküzdeni *együtt* a haldokló és a hozzátartozó. *Ha a korábbi kölcsönös, egymás számára való rendelkezésre állást, nyitottságot, felajánlkozó szeretetet fenn tudják tartani, valamint a haldokló hívására reménnyel, teremtő hűséggel, türelemmel és gyengédséggel képes válaszolni az őt kísérő, akkor a halál szomorú, borzalmas, tragikus mivolta nemcsak tompítható (osztott halál), hanem a végérvényessége is széttörhető (továbbélés).*

III. „Ha csak élők léteznének...”, avagy a gyász feldolgozásának lehetősége Marcel drámáiban

A haldoklás tárgyalása kapcsán láhattuk, hogy a halál nemcsak a haldoklót rendíti meg, hanem a hozzátartozót is, függetlenül attól, hogy az kísérőül tud-e társulni vagy sem, szembe tud-e nézni az elmúlással vagy tagadja azt. A halál súlya főként abban rejlik, hogy alapjaiban képes megrendíteni minden addigi vélt vagy valós bizonyosságot. A halál hatalmas sebet ejt, ami elgennyesedhet, de idővel be is gyógyulhat, attól függően, hogy a gyászmunkához

⁷ Marcel *Der Stachel* című drámájában olvasható: „Az ember azokkal udvarias, akiket nem ismer. Egy barátal úgy akar beszélni az ember, ahogy [valóban] gondolja [a dolgokat]. Ez fontos.” (Marcel, 1962-1964b:192.o.)

problémaként vagy *misztériumként* viszonyul az életben maradott.

A gyászmunka Polcz Alaine szavaival „elfogadni egy „soha viszont nem látást”, egy hang, gyengédség, esetleg gyűlölet megszűntét, melyek hordozói voltak a kapcsolatnak, belenyugodni a közösen elképzelt jövő szétfoslásába, az örökös és végleges hiányba. Az életmód megváltozása, a közös cselekvések és helyek, tárgyak, érzelmek felszámolása, *átalakítása*, egyszóval a realitás elfogadása *önélküle*.” (Polcz, 1985:290.o.) Mielőtt ennek marceli ismertetésébe belekezdenék, szükségesnek találom azt a figyelmeztető megjegyzést, miszerint nem feledkezhetünk el arról, hogy minden eset és viszony egyedi, így csak általános képet alkothatunk. Valamint a gyászmunka tárgyalása során nem fogok különbséget tenni a hirtelen, váratlanul bekövetkezett halál és a hosszabb ideig tartó betegséget lezáró halál között. Nem a különbség meglétének az elodázása miatt, hiszen e különbség fontosságáról számos szakirodalomban olvashatunk (így például Pilling János *A gyász lélektana* című tanulmányában is), hanem a marceli gyászmunka közös gyökerének jobb feltárása érdekében hoztam ezt a döntést.⁸ (Pilling, 2003)

Mi lenne ez a közös gyökér? A halálhoz való viszonyulás milyensége (*létezés*halál vagy *bírás*halál), ami a gyászmunka elvégzésére és el nem végzésére is kihat, és főként a Másikhoz való korábbi viszonyulás, kapcsolat (gazdagító *együttlét* vagy *funkcióként* való *együtt* mellett *levés*), ami az egészet markánsan meghatározza, kihatva a jövőre, és az abban lehetséges kapcsolatok minőségére is.

Először annak a gyászt fogom bemutatni, aki *a halált problémaként, tényként, végességet hozó kétségbeejtő eseményként* fogja fel, és csak *birtokló* módon volt képes viszonyulni a Másikhoz, valamint úgy érzi, *elveszíti őt*, az idő múlásával semmivé lesz számára. Majd ennek ellentétéként ismertetném azt a gyászt, ami akkor lehetséges, ha a kísérő *reménykedése a prófétikus bizonyossággal* azért *küzd*, hogy a *halál véglegességét meghaladja*, aki hisz abban, hogy az általa *önzetlenül szeretett* Másik a halál után is *tovább élhet*.

Ha a *halottra* úgy tekint az egykor *állhatatos gyászoló* mint aki *véglegesen eltűnt*, akkor csak a *halott emlékének mozdulatlan, képszerű megőrzése* lehetséges (pedig „egy jelenlétnek

8 A különbözős elimerését jelzi az is, hogy két olyan Marcel tollából származó dráma is tárgyalásra kerül majd, amelyből az egyik a váratlan halált dolgozza fel, míg a másik a halálba kísérés lehetőségét részletezi. A kiválasztott két dráma rövid ismertetésének a célja Marcel filozófiai gondolkodásának jobb megértése. Marcel önmagát „filozófus- drámaírónak” tekinti, de hangsúlyozza, hogy a kötőjelhez ragaszkodik. (Davy, 1964:75.o.) A filozófiai és a drámai munkásságának külön autonómiájának érzékeltetésére hozza azt a képi kifejezést, miszerint a filozófiai írásaiban és a drámaiban megjelenő reflexió ugyanazon magaslat két lejtője. A kettő közötti kapcsolatot a lehető legjobban ő maga foglalta össze: „ »A drámáim és a filozófiám közötti viszony rendkívül összetett, ... a prioritás nagyon mély értelemben a színházé; vagyis, hogy a színház megenged egy bizonyos kutatást, amit gyakran a filozófia bont ki, hogy rögzítsen, hogy kikristályosítson bizonyos adottságokat, amelyeket ez a kutatás hozott napvilágra.«” (Dékány, 1982:29-30.o.)

mint jelenlétnék az a sajátossága, hogy határtalan”). (Marcel, 1992:305.o.) A képszerű megőrzésben az elveszített tulajdonként, dologként való megtartásának vágya jelenik meg ugyanúgy, mint amikor még élő volt. A képben rögzítődik a halott emléke, mivel a képpé tevés kontroll, uralom a Másik emléke felett, egyfajta bálványimádásról (hűség az elvhez mint elvhez) beszélhetünk.

Marcel szerint ez olyan kép, ami napról napra kifakul és az idő múlásával semmivé lesz (a birtoklás alapvető bizonytalansága jelenik meg a lét bizonyosságával szemben, amit a remény képes biztosítani), amit hiábavalóan, értelmetlenül porolgatunk (karbantartásszerű viszonyulás, ennek ellentéte a teremtő hűség), mivel az, akit a képen keresztül látunk, már csak a múltban van (Az „én rá gondolok” jelentése azonos azzal, hogy kezembe veszek egy fényképet, ekkor pedig elvész az élő viszonyulás jelentése. Marcel szerint nincs értelme a fluidumot úgy elgondolni mint ami egy fotópapírra vagy akár egy festővászonra rá van szilárdítva.. (Marcel, 1949, uő. 1961:96.o.)

Az említett mozdulatlanág, állva maradás és túlélés jobb megértése érdekében Marcel a *Gegenwart und Unsterblichkeit* című írásában hoz egy példát. Azt mondja, képzeljünk el egy megteendő szakaszt, amelyen egy ideig a Másikkal megyünk, de egy ponton a Másik lemarad, és egyedül kell folytatnom a távot. Ekkor megkérdezi valaki: „hol hagyta a bajtársát, aki feladta a versenyt?”, amire a válaszom: „az erdő sarkán van, fáradt, még mindig ott kell lennie.” (Marcel, 1961:90.o.) Marcel arra hívja fel a figyelmünket, hogy valójában ekkor nem az a lény marad az adott ponton, hanem én hagyom ott őt (élem túl), a képzelőerőm segítségével rögzítem. A rögzítéssel azonban épp az a mozgás vész el, ami az élet folyását jellemzi. (Marcel, 1961) Úgy gondolom ebben a válaszban nemcsak a Másik magára hagyása foglaltatik, hanem az is, hogy ráadásul a tovább haladó az ő versenyzésük folytatásának szétszakadását, vagyis az élet élését, a Másik hibájának, gyengeségének tartja.

A rosszul megélt gyász súlyát talán jobban megérthetjük Marcel *Die Trauerkapelle (La Chapelle Ardente)* című drámájának ismertetésével. (Marcel, 1962-1964a) A dráma főszereplője Aline Fortier, aki nem tudja feldolgozni a fronton elesett fia (Raymond) halálát. Már a dráma elején Aline lányának (Yvonne) a megnyilvánulásából láthatjuk, hogy milyen is Aline viszonyulása fia emlékéhez: „Ez nem a múlt tisztelése, hanem bálványimádás.” (Marcel, 1962-1964a:13.o.) A lánnyal ért egyet apja (Octave) is, aki folyton próbálja felnyitni felesége szemét nemcsak az emlék birtokló mivoltával kapcsolatosan („az ő emlékének tisztelete számomra szent, és te ezt folyamatosan megcsúfolod.”, „Az emlékének a betege vagy, gyávat csinálsz belőle.”), hanem azzal is, hogy Aline, amikor élt még a fiuk, akkor is irányítandó kisgyerekként, dologként kezelte (kontroll alatt tartotta). (Marcel, 1962-

1964a:21-23.o.)

Aline gyászát egyedül fia özvegye (Mireille) nem kritizálja, mégis Aline vele is ugyanolyan rideg, bántó (például megkérdőjelezi azt, hogy fia halála után még mindig hívhatja-e Mireille őt „Mamá”-nak), *önző*, aki azt hiszi, hogy egyedül csak neki fáj a veszteség. Aline és Mireille kapcsolatát Aline *uralkodása* jellemzi (talán a fia irányítását pótolandó), aminek Mireille sokáig meg is adja magát, mondván: szerinte Raymond halála után közelebb kellene kerülniük egymáshoz. Aline uralkodására Octave próbálja felhívni Mireille figyelmét („Nem mondanám azt, hogy ő [Aline] a fájdalmát közszemlére teszi, inkább fegyverként használja azt, amivel agyonüt.”), de Mireille nem nyitott rá, sőt úgy veszi, hogy amivel a feleségét bántja Octave, azzal őt is bántja. (Marcel, 1962-1964a:36.o.)

Mireille olyannyira behódol Aline zsarolásának, hogy elutasít egy olyan férfit (Robert Chanteuil), akit szeretni tudott volna, és helyette, ha kisebb vonakodás után is (ekkor már ő is olykor úgy érzi, hogy szolgaságban van, és megemlíti, hogy a szülei, akik valóban szerették, nem akarnák, hogy boldogtalan legyen), de igent mond egy olyan férfinak (André Verdet), akit nem szeret, viszont Aline neki választotta. Hogyan lehet az, hogy Aline, aki a fiát elkeseredetten gyászolja, és csak körülötte járnak a gondolatai, azt akarja, hogy fia özvegye más felesége legyen? A válasz majdhogynem bizarr: Aline egy olyan férfihez akarta adni, aki haldoklik, és akire biztos nem lenne féltékeny a fia (a másik férfi pedig nagyon is hasonlított a fiára, azaz valós „vetélytárs” lett volna). Octave az, aki ismét nagyon élesen reagál: Aline szolgává teszi Mireille-t, nem engedi hogy Mireille új életet kezdjen, valamint „Ne, ne mondd, hogy a fiadért teszed... Te az ő fájdalmát kihasználod [magadért teszed].” (Marcel, 1962-1964a:59-60.o.)

A mű velejét Csejtei Dezső találóan foglalja össze, amikor azt mondja, hogy „Itt voltaképpen arról van szó, hogy a holt múlt feleszi a jövőt, ezáltal azt is múlttá változtatja, márpedig élni mégiscsak a jövőre való nyitottsággal lehet.”(Csejtei, 2002:360.o.)

A fentiekben azt láthattuk, hogy a *birtokló szeretet nem képes feldolgozni a veszteségét*, azonban azt sem szabad elfelejteni, hogy gyakran ehhez társul a saját mulandóságra való figyelmeztetés okozta *kétségbeesés* is.

A Másik halálát követően az életben maradtban felmerülhet a gondolat, hogy ő is egyszer meg fog halni, és ez számára is olyan magányos, ijesztő és végérvényes lesz. A halál ekkor *félelmetes várakozásként* jelenik meg, hiszen a vég bekövetkezésének időpontja bizonytalan. Ez egy olyan helyzet, mint a halálra ítélté, aki bármikor elvezethető a kivégzésre. Ha a halált önmagában, önmagára vonatkoztatja a hozzátartozó, akkor a *halálnak megkövült hatalmi módot ad, azaz kiteszi magát annak, hogy a halál egyszer majd bekövetkező volta még*

életében kiszárita, értéktelenné, félelmetessé tegye létét. (Marcel, 1974)

A halált e rettenetes hatalmától meg lehet fosztani, sőt meg is lehet haladni gondolatilag, de ehhez kell egy Másik is, aki túléli a halottat. A halál bekövetkeztével az *együtt szakadhat meg*, a *jelenlét próbája* abban mutatkozik meg, hogy a gyász munka elvégzésével a *korábbi interszjektív kapcsolat él-e még számunkra, bennünk létező marad-e a szerettünk*. Azaz a halál bekövetkezése egy újabb *szituáció*, amelyben meg lehet erősíteni, de el is lehet gyengíteni a korábbi kapcsolatot. Marcel szerint igaz és tartós kapcsolat a halottak és élők között a *teremtő hűség* fenntartásával lehetséges, ami aktivitást igényel.

Hogyan lehetséges a halált gondolatilag meghaladni a teremtő hűség segítségével, és így a továbbélést biztosítani? Másképpen fogalmazva: miként lehetséges, hogy a halál nem valamiféle abszolút vég?

E kérdések mögött ott lappang egy másik igen fontos kérdés: a testhez viszonyulás. Nem meglepő módon a testről is dualista módon gondolkodik Marcel. A testre (hangsúlyosan a saját testre, nem pedig általános értelemben egy testre) lehet *instrumentumként* vagy *inkarnációként* tekinteni. A test mint *instrumentum* az *elsődleges reflexió* eredménye, ekkor a test és az én szétválik, azaz a test az, amit birtoklok, amivel rendelkezem, ami egy többfunkciós „készülék, eszköz” (objektum). A testemet használom, igénybe veszem, valamint közvetít köztem és a külvilág között. Azonban az ember úgy is választhat Marcel szerint, hogy „a testemről való beszéd a magamról való beszéd egy módja, aminek vannak eszközszerű vonatkozásai is”, ebben az esetben a testem nem egy objektum (amit bírok), hanem a testem (is) vagyok (létezem), *inkarnálódok*. Marcel konkrét filozófiájában ez a fogalom nem teológiai jelentésben használandó, hanem a létezésre vonatkozik. (Marcel, 1952:143.o.) Marcel szerint akkor beszélhetünk *inkarnációról*, ha a személy különböző *szituációkban* képes úgy viszonyulni a saját testéhez, hogy meghaladja az objektum és szubjektum ellentmondását.

Az *inkarnáció* lényegéhez tartozik, hogy egy lény életében soha nem fog véglegesen megszilárdulni, kikristályosodni, mert a személy részese annak a létnek a kimeríthetetlen teltségének, sokaságának, amiből származik. Az ember tehát saját maga és a Másik számára is túllépheti a testi, dologi korlátoltságot, és így a testet felemészítő halált. A szeretett lény elpusztíthatatlansága nem tárgyi, dologi vonatkozásban értendő, hanem a köztük lévő *kötélék* vonatkozásában. (Marcel, 1952)

Marcel szerint a *túlélésnek* csak abban az esetben lehet reális jelentése, ha az érintett emberek között olyan viszony *volt és van*, amelyben közösen igyekeztek és igyekeznek megteremteni magukat. (Marcel, 1964b) A múlt és jelen összekapcsolása a *teremtő hűséggel*

lehetséges. „A kísérő képes a haldoklónak *ígéretet tenni a jövőbeni elköteleződéséről*, ami azt jelenti, hogy a halál bekövetkezése után is, „még amikor se nem érinthetlek, se nem láthatlak, akkor is érzem, hogy velem vagy, s megtagadnálak, ha nem lennék ebben bizonyos.” (Marcel, 1992:307.o.)

A kapcsolat, *kötélék* tevőleges fenntartásával a Másik továbbra is hathat az életben maradottra, *együtt* lehetnek, ha felismeri, hogy „*A halállal szembeni ellensúly azok jelenléte bennem, akiknek része van bennem, akik azzá tettek, aki vagyok, s teszik ezt továbbra is.*” (Marcel, 1992:305.o.) Tehát az *áthatolhatóság, nyitottság* folyamatos *megteremtésében*, „a hűségben mutatkozik meg a lény milyensége.”, amikor a *halott emlékét nem teszi képpé, nem rögzíti, nem teszi mozdulatlaná*, ellenáll ennek a kísértésnek, csábításnak, viszont lehetővé teszi a *jelenlét* halál utáni kinyújtását. (Marcel, 1949) Azt láthatjuk, hogy az életben maradónak az életét a Másik nélkül kell élnie, folytatnia, de a *jelenléte feletti örködéssel (ami ellentétes a birtokló mozdulatlaná tevással) vele is élheti*, ami nagy segítség lehet abban, hogy ne teljes és végleges veszteséggént fogja fel a Másik halálát.

Tisztább képet alkothatunk az eddigiekről, ha elolvassuk Marcel *Der Stachel* című művét. (Marcel, 1962-1964b) Az alábbiakban ennek igen rövid ismertetésére (és egyben értelmezésére) teszek kísérletet. A dráma Werner Schnee köré összpontosul. Négy emberhez fűződő kapcsolatának alakulását követhetjük nyomon. Jelen vizsgálódásom célkitűzései szempontjából kevésbé fontos a feleségével (Gisela) és a volt barátjával (Eustache) való viszonya, ezért ezekről csak pár szót szólnék, hosszabban a meghalt barátjával (Rudolf Schöntal) és a szerelmével (Beatrice, aki Eustache felesége) való kapcsolatát boncolgatnám.

A feleségével való korábbi viszonyáról sokat nem tudhatunk, csak annyit, hogy Gisela nem támogatta Wernert akkor, amikor Rudolf haldoklott, és azóta sem ért egyet azzal, ahogy Werner Rudolfhoz viszonyul. „Még mindig Rudolf mögé bújusz... De figyelmeztetlek... többé semmi kedvem ahhoz, hogy az életemet egy halottal kínlódjam végig... Nem tudtam, hogy egy örült felesége voltam.” mondja Gisela egy vita során, amire Werner válasza: „Ha csak élők léteznének, Gisela, akkor a Föld teljesen lakhatatlan lenne.” (Marcel, 1962-1964b:216-217.o.) Végül különválnak útjaik.

Eustache és Werner a mű elején még barátokként viszonyulnak egymáshoz, de hamar kiderül, hogy ez a barátság már a múlté, a kettejük között lévő *kötélék* elszakad, amikor hosszabb idő eltelte után, egy tartalmasabb beszélgetés folyamán kiderül mindkettejük számára, hogy máshogy viszonyulnak az élethez. Eustache „eszközszerűen”, önmagára összpontosulva, míg Werner épp ellenkezőleg.

Werner ellentétes viszonyulása Rudolf és Beatrice kapcsán ragadható meg. Az

elbeszélésből tudhatjuk, hogy Werner és Rudolf kapcsolata olyan szoros volt, hogy amikor Rudolfnak el kellett menekülnie Németországból Svájcba zsidó származása miatt, akkor Werner baráti *hűségéből* vele tartott, mondhatni önkéntes száműzetést vállalt. Ugyanez a *felajánlkozó szeretet* vezette abban is, hogy akármilyen nehéznek is bizonyult a náci kegyetlen kínzásának a következményeként súlyos beteg, haldokló Rudolf mellett lenni, mégis vele akart maradni. És ez a hűség nemcsak a halálba kísérés során volt jelen, hanem ahogy a feleségének mondta: „Ha csak az élők létezenének...”, azaz számára Rudolf *tovább él*.

Werner és Beatrice kapcsolatát az egymásra odafigyelés, megértés vagy épp megérteni akarás jellemzi, nyitottak egymás számára. Az olvasó számára a mű végéig nem derül ki világosan, hogy köztük ez baráti szeretet vagy szerelem, de mielőtt Werner elbúcsúzna, bevallja, még ha nem is nyíltan, hogy köztük szerelem van. A búcsúzás oka az, hogy Werner vissza akar térni Németországba, és szervezkedni a zsidóüldözés ellen – ebben láthatjuk, hogy Rudolf jelenléte, a tőle tanult dolgok mily mértékben formálják az ő személyiségét— ami miatt meg is halhat. Utolsó gazdagító mondata Beatrice számára a *túlélést* fogalmazza meg: „Gondoljon úgy rám, ahogy én Rudolfra. Később én úgy leszek Önben, ahogy bennem Rudolf... És azután emlékezni fog arra, amit egy hete mondtam Önnek: ha csak az élők lennének, Beatrice...”. (Marcel, 1962-1964b:238-239.o.)

Végül egy megjegyzés, ami tompíthatja azt a hatalmas és talán rigorózus feladatot, amit Marcel a gyászoló számára jelöl ki a *továbbélés* megteremtésével. Marcel elismeri, hogy a korábbi jelenlét fenntartása nem egyszerű, lehetséges, hogy a halott iránt érzett szeretetből kifolyóan a gyász kezdeti szakaszában az utolsó beszélgetések megőrzése, a fényképek nézegetése a jellemző, amiben a *ragaszkodás, a mozdulatlanra tevés vágya* jelenhet meg. Ám bizonyos idő elteltével, ha *őszinte* akar lenni a gyászoló a korábbi kapcsolathoz, akkor be kell látnia, hogy ha a meghalt szerettére *csupán mint képre tekint*, arra csupaszítja le, akkor *elárulja* azt az ígéretét, hogy a kapcsolatuk és ezzel együtt az elhunyt – a halál után is *tovább élhet*, sőt a korábbi kapcsolatuk igaz voltát is szétszakítja ezzel az árulással. Ebben az esetben pedig a gyászt ugyanúgy lehet jellemezni, miként az *állhatatos* hozzátartozó gyászát, hiszen a *hűsége* nem a kapcsolatnak szól, hanem egy *elvnek*, amit az elhunyt köré szőtt.

Az én olvasatomban ez nem jelenti azt, hogy a teremtő hűséget fenntartó életben maradott otthonában például ne lehetne egy fénykép kirakva a halott szerettéről, de azt igen, hogy ne e kép jelentse a szerettét, hanem *gondolatban (!)* legyen képes felidézni, pontosabban a kapcsolatot, köteléket fenntartani vele, vagyis „tőlem, belső magatartásomtól függ, hogy megőrizzem ezt a jelenlétet mely képmássá fokozódhat le.” (Marcel, 1949, uő. 1961, uő.

1992:306.o.)

A halál sebe tehát begyógyulhat, azaz a gyászmunka elvégezhető, ha az életben maradt képes arra, hogy egyfelől *elfogadja* azt, hogy a Másik *testi mivoltában már nem lehet vele*, másfelől *bizonyosan tudja* (a teremtő hűség révén), hogy a Másik *gondolatilag fennmaradhat*, és így – mégha a korábbi *kötélék* kissé át is *alakul* – úgy érezheti, hogy a Másik továbbra is vele van. A gyász okozta fájdalomon az igaz szeretettel lehet tehát diadalmaskodni.

Összegzés

Azt láthattuk, hogy a halál és a gyász megélésének a módja erőteljesen függ attól, hogy milyen kapcsolatot érint. Ha a viszony a Másik birtoklására irányul, az egymás elől való *zárkózottságra* épül, akkor valószínűleg a *halál* keltette félelem, a testi romlás, a lelki sérülés mind a haldokló mind az *őt túlélő* számára hatalmas, *fekélyes sérüléseket* okoz. A *halál végessége rettegéssel* tölti el a haldokló életének hátralévő idejét, úgy érezheti, hogy még él, mégis oly *elszigetelten*, mintha már nem létezne. Az a gyászoló, aki *állhatatosan* a haldokló *mellett* (nem pedig vele) maradt, úgy érzi, *magára hagyta őt az elhunyt*, ezért annak hiányát az *emlékének a képszerűvé tételével* akarja pótolni. Ezzel nemcsak a halott emlékét teszi *mozdulatlanná*, hanem a saját életét is, ami felett *sötét, ijesztő jövőképként ott lebeg a halál*. Ennek a viszonynak az ellentéte a Másikat önzetlenül szerető, az egymásra gazdagítóan ható, odafigyelő, egymásba átcsorduló *együttlét*, ami képes határokat nem ismerve szembenézni, megküzdeni bármivel, ami a *kötélék szétszakadását* veszélyezteti. Ahogy azt láthattuk, a halál sem lehet kivétel. Nem állítanám, hogy a halál nem jelent hatalmas próbatételt, de ha két ember valóban szereti egymást, akkor végletekig szeretné, hogy a Másik ne vesszen el számára, hogy együtt lehessenek, ezért *képes vele lenni* annak haldoklása során, akármilyen ijesztő is az, akármennyi lelki és testi fáradozást igényeljen is. Véleményem szerint a kapcsolat fenntartása a halál után már nehezebb, óhatatlanul is úgy érezheti az életben maradt, hogy elhalványul számára a Másik, hiszen nincs hozzászokva ahhoz, hogy a Másik nincs ott vele testileg. Fontos, hogy testileg! Figyelmeztetnie kell magát, hogy a *Másik továbbra is ott van vele*, ha *magába néz*, akkor *felimerheti a Másik jelenlétét* (például valamely tulajdonságát, aminek a korábbi felfedezését és megbecsülését a szeretetének köszönheti), ha *hű* marad a korábbi és a jelenben is folytatható kapcsolatukhoz. A gyászmunka elvégzésében az is segít, hogy tudja: a halál zord mivolta enyhíthető, nem kell majd egyedül magára maradottan átvészelnie élete utolsó napjait. Tehát az *interszubjektív kapcsolatokba* belefoglalódik mindaz, amit Marcel a filozófia alapfunkcióiként elvár, azaz

felébreszt (kivált valamit), táplál (fenntart), lélegzik (életben tart) és tanít (az értékes életre). Két szóban összegezve: élni segít. (Marcel, 1964a)

IRODALOM

CSEJTEI DEZSŐ (2002): *Gabriel Marcel*. In.: *Filozófiai metszetek a halálról*. Budapest, Pallas Stúdió Attraktor

DAVY, MARIE- MADELEINE (1964): *Gabriel Marcel. Ein wandernder Philosoph*. Frankfurt am Main, Josef Knecht

DÉKÁNY ANDRÁS (1982): *Gabriel Marcel*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó

KÜBLER- ROSS, ELISABETH (1988): *A halál és a hozzá vezető út*. Budapest, Gondolat

MARCEL, GABRIEL (1949): *Homo Viator. Philosophie der Hoffnung*. Düsseldorf, Bastion Verlag

MARCEL, GABRIEL (1952): *Geheimnis des Seins*. Wien, Verlag Herold

MARCEL, GABRIEL (1961): *Gegenwart und Unsterblichkeit*. Frankfurt am Main, Josef Knecht

MARCEL, GABRIEL (1962-1964a): *Die Trauerkapelle*. In.: *Schauspiele in drei Bänden I*. Nürnberg, Glock und Lutz

MARCEL, GABRIEL (1962-1964b): *Der Stachel*. In.: *Schauspiele in drei Bänden II*. Nürnberg, Glock und Lutz

MARCEL, GABRIEL (1964a): *Auf der Suche nach Wahrheit und Gerechtigkeit*. Frankfurt am Main, Josef Knecht

MARCEL, GABRIEL (1964b): *Philosophie der Hoffnung. Die Überwindung des Nihilismus*. München, List Verlag

MARCEL, GABRIEL (1974): *Tragische Weisheit. Zur gegenwärtigen Situation des Menschen*. Wien, Europaverlag

MARCEL, GABRIEL (1992): *Az ontológiai misztérium tételezése és konkrét megközelítései*. In.: Csejtei Dezső (szerk.): *Ész- Élet- Egzisztencia II. A ráció és határai*. Szeged

MARCEL, GABRIEL (2004): *Technika és bűn*. In.: Beck András: *A későújkor józansága II*. Budapest, Göncöl Kiadó

MARCEL, GABRIEL (2007): *A misztérium bölcselete: válogatott írások*. Budapest, Vigilia Kiadó

PILLING JÁNOS (2003): *A gyász lélektana*. In.: Pilling János (szerk.): *Gyász*. Budapest,

Medicina Könyvkiadó

POLCZ ALAINE (1985): *A halál iskolája*. Budapest, Magvető

SZABÓ FERENC (szerk. 1988): *Marcel önmagáról. Válogatás a filozófus vallomásaiból*.
Róma

Donauer Emese

filozófus MA

e-mail: donaueremese@gmail.com